

Häringevrakens växlande historiska sammanhang

av Martin Rundkvist

Landfjärden ligger på Södertörns sydöstra kust innanför Ådfjärden och halvön Häringenäs. Det är väldigt länge sedan denna vattenspegel såg ut som en fjärd: idag är det snarare en mar, med ett långt smalt inlopp. Det är en extrem innerskärgårdsmiljö. När man rör på Landfjärden upplever man att man är på en insjö. Grunt är det också, så under årstider med klart vatten ser man lätt de stora skeppsvraken inne längs den östra stranden vid Häringe slott.

Av de fyra röda markeringarna i vattnet nedanför slottet är tre registrerade skeppsvrak. Den fjärde och nordligaste röda är husgrunden "Sotes borg". Den blå markeringen är bara "hamnområde" i största allmänhet. Bilden tagen från Forsök.

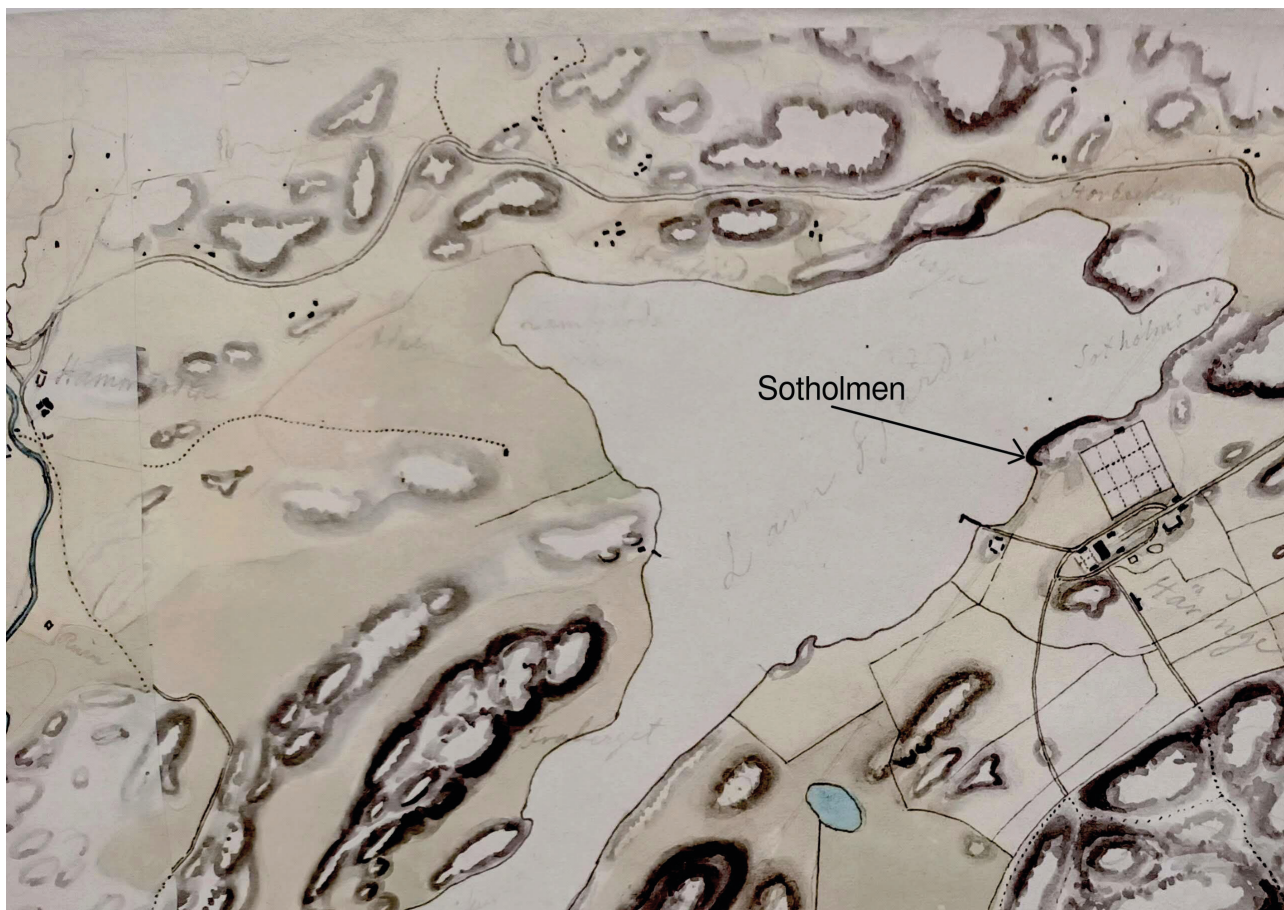
Faktum är att vraken är så stora och ligger så grunt att ortsborna måste ha känt till dem oavbrutet sedan skeppen sjönk. Men när det kan ha hänt har de sedan länge glömt. I stället har den lärda världen fått spekulera i saken och hamnat alldeles fel. Först nu har marinarknologerna gjort fältarbeten och skapat klarhet i Häringeskeppens ålder och historiska sammanhang.

Häringe under järnåldern och medeltiden

Häringenäs var en ö fram till omkring år 100 e.Kr., då ett sund strax norr om slottet grodde igen genom landhöjningen. Från samma tid el-

ler ännu några hundra år äldre är nog ortnamnet på *-inge*, och det visar att vi har att göra med en mycket gammal by. Fornborgen på Häringenäs skvallrar om samma sak. Det stora gravfältet söder om slottet har omkring 90 synliga anläggningar och går säkert ner i 400-talet, kanske ännu längre tillbaka. Någon gång efter 1050 lät Häringebonden Björn resa en runsten intill gården efter sin bror. Kring 1100 anlade man pålspärrar både i dagens inlopp till Landfjärden och i dåtidens östra inlopp som idag är Hansviken. Från 1278 har vi sedan det första i en lång rad skriftliga belägg för Häringe. Byn framträder dock inte som något speciellt igen förrän precis i slutet av medeltiden. 1495-96 bytte riksföreståndaren Sten Sture (den äldre) och hans hustru Ingeborg Åkesdotter målmedvetet till sig nästan hela byn mot jordegendomar på andra håll. Om de hann uppföra någon ståndsmässig huvudbyggnad är osäkert; Häringe by brändes hur som helst ner av danska trupper 1501 under ett svenskt uppror mot unionskungen Hans. Men nu hade byn blivit en viktig plats. I Landfjärden nedanför Häringe fanns en låglänt holme som hette Sotsholmen. 1527 döptes häradet Yttre Tören om efter denna lilla ö till Sotholms härad. Inte för att häradstinget skulle ha flyttat sina sammanträden dit. Snarare var det för att den nyligen åter självständiga svenska kronan hade ett särskilt intresse för någonting som pågick där på ägorna som riksföreståndaren bytt till sig 30 år tidigare. "Häringe härad" hade varit ett förvirrande namn.

Från 1530-talet och framåt var Häringe sätesgård för den högättade Fru Kristina Åkesdotters båda makar, en efter en. Hon var barnbarn till Fru Ingeborgs bror och därmed medlem av den mäktiga ätten Tott. Förmodligen lät Fru Kristina med makarna Herr Peder och Herr Johan uppföra det stenhus vars nedbrutna ruin står vid stranden nedanför slottet. Nästa huvudbyggnad timrades på den grund där fältherren Gustaf Horn sedan, under 1650-talet, lät bygga dagens Häringe slott i sten.

Utsnitt ur akoarellerat sjökort över skärgården kring Häringe, ritat av O.L. Levin 1852. Det finns på Riksarkivet i Arninge under signum Krigsarkivet, SE/KrA/0515/B/09/045.

Med kännedom om allt detta skulle väl en försiktig gissning ha varit att skeppsvraken vid Häringe har något att göra med Herr Sten, Fru Ingeborg och deras släktingar under 1500-talet. Någoting kanske också som hängde ihop med kronans intresse för platsen vid denna tid. Men de som grubblade över Häringes förflutna på 1700-talet var inte så försiktiga av sig. De hade helt andra idéer, för de hade läst Snorre Sturlasson.

Snorre, Sote och Sotaskär

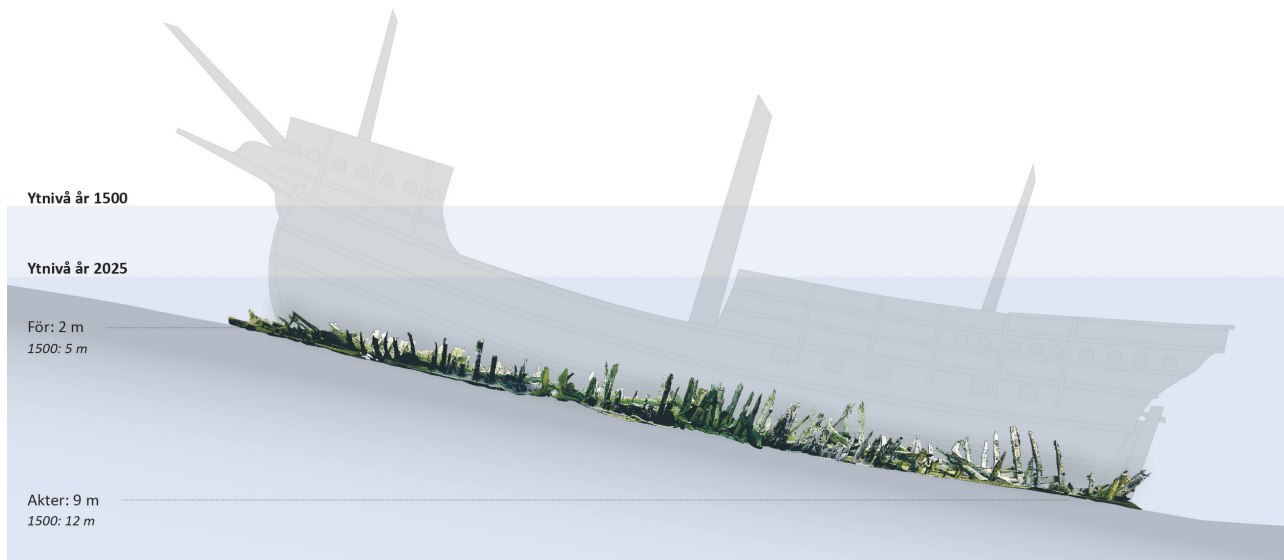
I *Heimskringla*, islänningen Snorres samling av kungasagor från omkring 1230, berättas att en mycket ung Olof den Helige var inblandad i ett sjöslag mot vikingahövdingen Sote i början av 1000-talet vid en ö som hette Soteskär. Snorre menade att den låg "bland Sveaskären", det vill säga i Stockholms skärgård eller Roslagen. Och mycket riktigt: rakt nedanför Häringe slott, omedelbart intill de stora skeppsvraken som man undrade över på 1700-talet, fanns Sotholmen. Att den legat långt under den vikingatida vattenytan var ingenting man hade så noga reda på. Idag har landhöjningen gjort holmen till en del av Södertörn. Men det finns

en något äldre version av samma kungasaga, och här anges att sjöslaget stod "österut i Viken". Det låter utmärkt sett från Häringes horisont, för vraken ligger ju österut i viken! Nog måste väl Häringevraken vara rester efter det där vikingatida sjöslaget?

Dock betyder "Viken" i den äldre sagan något helt annat, nämligen ett jättestort område vid Västkusten, Oslofjorden plus Bohuslän. Och österut inom detta område finns än idag en ö som heter just Soteskär, precis som i de medeltida sagorna, inte Sotholmen som vid Häringe. Den ligger utanför Hunnebostrand. Det var säkert här som Snorres källor menade att den norske kungen hade stridit mot vikingen Sote. Det hindrade dock inte Häringeborna från att ge den tidigmoderna husgrunden intill Sotholmen namnet "Sotes borg".

Häringe dras in i sagan

Vem som först gjorde kopplingen mellan *Heimskringla* och Sotholmen i Landfjärden vet inte jag, men det kan inte gärna ha skett före 1670 då Snorres bok först blev utgiven på svenska. Fanns det månne ett exemplar på Häringe slott?

När 1400-talskeppet sjönk till botten stack förkastellet och riggen upp över vattenytan. Bild: Alexander Rauscher och Jim Hansson, Vrakmuseet / SMTM.

Första belägget jag har hittat för sammankopplingen finns i Johannes Sundlers avhandling om Nyköping från 1735. Han hänvisar till Olof den Heliges saga och skriver: "Sotaskär var ett sjörövarnäste, ett vikingabol, med namn efter pirathövdingen Sote, som flydde från Sankt Olof" (min översättning).

Riktigt intresserad av Häringevraken blev man dock inte förrän vikingaromantiken slog igenom på allvar i Sverige. Det handlar betecknande nog om åren efter förlusten av den östra rikshalvan. 1810 kom Geijers dikt "Vikingen" ut, på 1810-talet grundades inte mindre än två olika Götiska Förbund, 1816-17 kom Richert och Guldbrands nyöversättning av *Heimskringla*, och 1820 kom de första delarna av Tegnér's diktverk *Frithiofs saga* ut i tidskriftsform. En som snart skulle ta intryck av den här strömningen var den unge poeten Carl Herman Levin, född 1816 på Muskö.

Levins poetiska havsskum

Carl Herman var son till godsägarparet Per Ludvig Levin och Lovisa Gustafva Strandman på Ludvigsberg. Farfadern Adolf Ludvig hade konverterat från judendomen 1754 och tagit ett kristet förnamn efter sin dopfadder, kung Adolf Fredrik. Carl Herman studerade teologi i Uppsala och lade redan som 20/21-åring fram en uppsats på latin om Muskös geografi och historia. Sin bokdebut gjorde han fyra år senare med diktsamlingen *Poetiskt Hafsskum ifrån Sota-skären* (1841). Här möter vi redan i titeln Snorres Soteskär, fast i pluralis, som en beteck-

ning för hela trakten. Vi har uppenbarligen att göra med en hembygds poet.

Men vikingatiden står inte i centrum för diktsamlingen. Nästan alla de 39 dikterna, på totalt 111 sidor, handlar om den samtida skärgården. De heter "Landsorts Fyrbåk", "Sjöfogel-skyttet", "Den gamle Lotsen" o.s.v. Den dikt som intresserar oss här, "Sotes drakar", återges in till denna artikel.

För en modern läsare framstår det väl som lite larvigt när studenten Levin sitter i en jolle på Landfjärden och snyftar med näsan i en ny-plockad näckros för att vraken nere på sjöbottnen påminner honom om den ärorika vikingatiden. Det är genretypiskt att Levin klandrar sin samtid för att den är lättsinnig, vek och bragdlös i jämförelse. Samma kritik men riktad mot romarna hade han läst hos Tacitus. Själv var han absolut ingen viking: han var nykterist och slutade sina dagar som kyrkoherde i Österhaninge. Men jag tycker det är välfunnet när Levin beskriver Häringevraken som mumier av svenskarnas avlidna vikingaära, skrumpna, men med muskler av järnhård ek. De är balsamerade i Östersjöns bräckta vatten, inte i avkok på några sydländska örter -- trots poetens eget sunt blandade ursprung. Jag har i alla fall aldrig läst en bättre dikt om ett skeppsvrak.

En stor försvarsinvestering

Nu är det längesen någon arkeolog eller historiker trodde att Häringevraken skulle vara från vikingatiden. Den tidens skepp var klink-

1400-talsskeppets babordssida med tvärbalk. Foto: Jim Hansson, Vrakmuseet / SMTM.

byggda, och det har alltid varit lätt att se att vraken är konstruerade i en betydligt yngre kravellteknik. Det har föreslagits att det skulle röra sig om skepp från rysshärjningarna 1719 eller om lastpråmar från 1800-talet. Men åren 2023 och 2024 har äntligen marinarknologiska undersökningar under ledning av Håkan Altröck vid Vrakmuseet i Stockholm kastat nytt ljus över frågan.

Vraken är fyra stycken, och nu visar det sig att tre av dem är från 16/1700-talen. Ett av dem kan till och med kopplas till en samtida skriftlig källa. Att det ligger vrak från den tiden inom synhåll från Häringe slotts brygga är ingenting att skriva hem om. Men det fjärde vraket är desto intressantare.

Det var en stor farkost för sin tid, tio meter bred och ursprungligen kanske upp till fyrtio meter lång. Dendrokronologerna meddelar att virket är fällt i södra Möre eller östra Blekinge, senast på 1480-talet, kanske delvis 20 år tidigare. Det innebär att vraket kan vara det äldsta bevarade skeppet vi har som är byggt i Norden specifikt för sjökrigföring. De närmaste parallellerna vad gäller mått och konstruktion är Gribshunden från 1482 och Mary Rose från 1511. Skeppet representerar en stor försvarsinvestering. Att det ligger vid Häringe måste

hänga ihop med riksföreståndaren Herr Stens förehavanden.

Men när precis sjönk detta senmedeltida örlogsskepp, och under vilka omständigheter? Det ser ut att ha hamnat där det låg för ankar. Och det har nog med det där som hände 1501 att göra. Styrkor tillhörande den danske unionskungen brände Häringe by, det har vi konstaterat. Men varför precis Häringe? Förmodligen just för att platsen var en fientlig flottbas, där minst ett ytterst irriterande örlogsskepp låg för ankar. Landfjärden är en utmärkt naturhamn, men om en övermäktig fiende spärrar utloppet så kommer man inte därifrån.

Carl Herman Levin i sin jolle grät alltså över en svensk sjökrigarära som bara var 300 år gammal, inte 800 år. Och den verkar ha fått ett snöpligt slut, dränkt i Landfjärden av den danske kungen. O, sägen, Furstar, herrskare på jorden! Hvad skall för framtid tyda än er ära, Skall ranglet vittna om hvad köttet varit?

Det här bidraget inspirerades av Edvard Matz muntra artiklar "Sotens sjunkna drakar" och "Poeterna vid Sotaskär" i en av min barndoms favoritböcker, Sällsamheter i Stockholms skärgård: Södertörn (1979).

Sotes drakar

Av Carl Herman Levin

En fridens ande famnar Sota-stranden,
Och vågen drömmer uti barnsäll slummer;
Ty Zefyr, hennes etherborna moder,
Nu rör ej mer på barnets lätta vagga,
Se'n sjelf hon gått till sömns i sitt gemak
På silfverskyars bädd med fälldt sparlakan –
Den skära aftonrodnans purpurflor.
Se vikens spegel, se dess gröna ramar!
Så ögat ler med rika ögonhår:
De stolta ekar uti lummig krets
Stå viken kring, afvärjande hvar fläkt,
Som störa vill dess ro – så tempelmuren
Inom sitt sköte sluter griftefriden
Och hägnar vigda jordens lägerbäddar.
Kom hit! här är väl ock en tempelgård,
Hvars mörkblå vall är v i g d – är vigd med döden;
Ty i dess famn väl mången graf blef bäddad
Och många vågors ättekullar tornats
Af den dödgräfvaren, hvars namn är S t o r m;
Och mången minnesvård här bragden reste,
Och sagan täljer mången hedenkämpe,
Som i den salta vall sitt blod förmängde
Och gick i högen in – i vågens hög,
Med svärd och drake, vikingkämpens gods.

Kom hit, när lugnet rår, och se dit neder
I genomskådligt djup, i griftehvalfvet
Med dunkelblåa vattenväggar – se!
På botten ligga der i sandig svepning
Tre vikingdrakar ifrån hedenhös,
Ned under vågen sänkta bredd i bredd.

Som hafvets ejder, då han dödligt sårad
Ej tål att dagens hånarblick får skåda
Dess qval och luften uti såret rinna,
Sig störtar utför vågors ättestupa,
Dra'r dödens gäst, som uti hjertat bor,
I djupet ned och, dykande till grund,
Sig biter fast och dör med osedd smärta
I djupet af de kära barndomskamrar,
Uppå hvars spegeltak förr säll han stimmat;
Så, hafsförlofvade, de brudar trenne
Nu slumra döda djupt i älsklingsfamnen,
I Ägirs dunkla sorge-katakomber.
I hafsbrudssvepning dessa mumielik
Med sjötängs-krona och med säfvens kransar
Här drömma än om fordna vikingdansar
På blåa tiljor under svärdsmusik. –

Uti tremännings fosterbrödralag
Väl flögo fordom dessa Sotes drakar
Med spända vingar öfver nordanhafven,
Måhända slogo på Atlantis vågor
Gullringlad stjert? Hvem vet, om medelhafvet
Ej slöt i famn de trenne nordanvänners
Becksvarta bringor, om dess kölar gästade
I vänlig bugt vid Vallands myrtenkuster,
Vid Miklagård – de kejsarstolta stränder,
Som, undersköna i plataners skugga,
Än' le vid Bosporns våg; – ja, hvilken vet,
Om icke drufsamt glödt uti det sköte
Och perlelaster tindrat i den barm,
Der nu den salta, bittra vågen bor,
Der musslan fäst sitt skal och hafstång gror?
– O, sägen, Furstar, herrskare på jorden!
Hvad skall för framtid tyda än er ära,
Skall ranglet vittna om hvad köttet varit? –

Likt barn, som leka öfver hjeltars grafvar
Och glömma forntid bort i nutids yra,
Så halka lättsint jullar af och an
På vikens yta, öfver rangelbenen
Af stolta drakar, veka Sydens skräck.
De söfts till hvila nu i rörlig vagga
Och fångslas der af dödens vittringsankar,
Då lifvets segel längese'n de refvat. –
Som Romar-rostra i Pompeji-jorden
Än drömma Latiens gamla segerdrömmar
Djupt uti lavaflodens stela famn,
Och öfver längst skrinlagda hjelteminnen
Nu blomstrar lättsint, veknad ättingsverld –
Och bragdens verktyg glöms af bragdlöst slägte
Och kämpars stolthet trampa fridens män;
Så hvila här på tremans sarkofagen
I dunkla Rans kristallne pelargångar
Urgamla eke-bröst med vikingdrömmar.
När stormen brusar – o, hur hemskt de stöna
Norräna-rosslet än' ur murkna bringor!
Och deras suckan blir ett Bjarkamal,
En berserksdrapa, men hvars höga toner
Ej Sotaskär-bon nu mer mäktar tyda. –

O, Svea! stolt du hvarje segerminne
I fjällfamn sluter, glöm ej storverkstiden
Och glöm dess stoder ej – om än i hafvet!
Kom! se vår vikingäras mumiebilder,
Med skrupna drag – nå väl! men jerneksmuskler,
Dem åtta sekler troget balsamerat
I Ophirs-kryddor ej – i Eyrstrasalt!
Neckblommor äfven minnet har planterat
Vid gamla Thules strand! – ja, öfverallt,
I människans, som uti hvalens gårdar,
Dådsälla tiden rest sig minnesvårdar;
Det var en undertid, men den var vår!
Slut, minnes-neckros, i din barm min tår!

Ur samlingen *Poetiskt Hafsskum ifrån Sota-skären* (1841),
litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/LevinCH/titlar/PoetisktHafsskum.

Förklaringar

Zefyr: västanvinden. *Sparlakan*: sängomhänge. *Ägir*: havsguden. *Valland*: Normandie och länderna västerut och söderut. *Romar-rostra*: ett rostrum var rammens framtill på ett krigsskepp, eller i överförd bemärkelse en romersk talarstol. *Ran*: havsfrun. *Norräna* / *Norröna*: det fornvästnordiska språket som sagorna skrevs på. *Bjarkamal*: ett hjältekväde från 900-talet. *Ophirs-kryddor*: landet Ophir omnämns i Gamla Testamentet som en avlägsen guld-kust. *Eyrstrasalt*: Östersjön på fornvästnordiska. *Thule*: oviss fjärran nordlig region omnämnd i antika texter.